

Utrechtse *Buurspraakboek* en het *Raads Dagelijks Boek* (G. A. Utrecht I nr. 13 en 16). Voor de wetgeving: S. Muller Fz., *De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht*, 3 dln, 's-Gravenhage 1883-1885 en R. His, *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters*, 2 dln, Leipzig 1920-1935.

Als redactie kunnen wij makkelijker reclame maken dan de schrijver zelf voor zijn boek *Misdaad in de Middeleeuwen, een onderzoek naar de criminaliteit in het laat-middeleeuwse Utrecht*. We herinneren u aan de folder van de Stichtse Historische Reeks in het novembernummer.

De houten Gildebeker van het timmerlieden of St. Josephgilde te Wijk bij Duurstede (II)

De beschrijving van de beide wapenschilden van de twee oudermannen, op de onderhelft van de beker, luidt als volgt.

Het wapenschild van ouderman *Dirck Wijborg (Wyborch)* vertoont:

Een schild van keel (= rood) beladen met 3 wijnperen van goud met steeltjes van natuurlijke kleur, geplaatst (2-1).

Het wapen van ouderman *Willem de Cock* is:

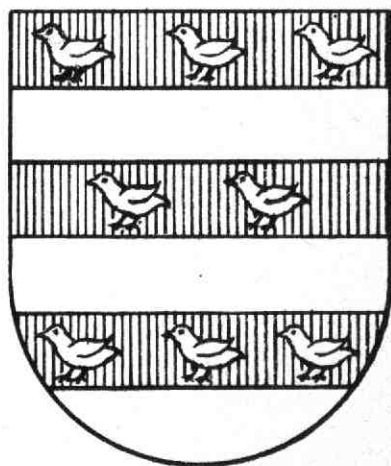
Gedwarsbalkt van keel (= rood) en zilver van zes stukken het rood beladen met acht vogeltjes (eendjes?) van zilver geplaatst (3-2-3).

Dit wapen *De Cock* is een variant op het wapen van het bekende riddersmatige geslacht (*Van Cuyck*). In hoeverre beide families met elkaar verband houden is mij onbekend. Dat kan zijn door huwelijk, afstamming of eventueel via bastaardij. Wel is bekend, dat reeds in 1383 een *Jacob Jansz. de Cock* voorkomt als burger van Wijk bij Duurstede met dit wapen¹⁾. Het verschil tussen de wapens van beide families bestaat hierin dat *Van Cuyck* twee rode dwarsbalken voert op goud, het goud beladen met acht „merletten“, dat zijn vogeltjes zonder snavel en poten. Ook de emails, dat zijn de metalen goud en zilver, zijn omgewisseld.

De kleuren komen verschillend voor, alsmede de afbeelding van de breedte van de balken, maar steeds het grondmotief van 2 balken als zij van normale breedte zijn tenzij met 3 en zoomsgewijs geplaatste merletten (3-2-3), die ook wel heraldisch „omgewend“ staan.²⁾ Diverse leden *De Cock* voeren de 8 merletten (3-2-3) zonder de dwarsbalken, waarvan de oudste, *Claes de Kock* schepen van Wijk, reeds in 1538.³⁾ Evenzo komt de naam *De Cock* in de eerste decennia van de 16e eeuw te Wijk bij Duurstede voor, wanneer in 1514 een zekere *Jan die Cock* van de stad 13 roeden land in erfpacht ontvangt.

Een *Ysbrand de Cock* 1795 te 's-Gravenhage in de Voorhoutbuurt voert het schild van blauw. Verscheidene leden voeren de 8 merletten (3-2-3) zonder de dwarsbalken, terwijl anderen weer het vol-

ledige wapen gebruiken o.a. mr. *Ysbrand Cornelisz. de Kock* in 1787 te Schiedam⁴⁾ en *Willem de Cock* in 1678 overman van het St. Josephgilde te Wijk, afgebeeld op de hier behandelde houten gildebeker in het stadhuis.

Ouderman *Willem de Cock* 1678

Zouden we misschien in de 8 merletten, 8 merlettenkuikens te zien hebben? In dat geval is het wapen „sprekend“ afgeleid van de naam (van) *(C)Kuyk* = (kuiken). *De Cock* zou dan gesproten zijn uit een *Cuyck*, waarvan een lid mogelijk een apotheker geweest kan zijn, oudtijds ook „cock“ = kok genoemd, aangezien een apotheker voor de bereiding veel medicijnen kookte. Vooralsnog blijft deze naamsafleiding een veronderstelling, aangezien enig bewijs daartoe ten enenmale ontbreekt.

Het is aannemelijk, dat de familie oorspronkelijk uit het „Land van Cuyck“ stamt en er verschillende families van die naam bestaan of bestaan hebben, welke hun naam aan de streek van her-

komst ontleenden, zonder dat alle tot één en dezelfde stamvader behoeven te worden teruggebracht, m.a.w. geen afstammelingen behoeven te zijn van de oude heren van Cuyck. In dat geval kunnen we dan bij verschillende naamdragers met een wapenusurpatie te doen hebben, zij het onder verschillende varianten.

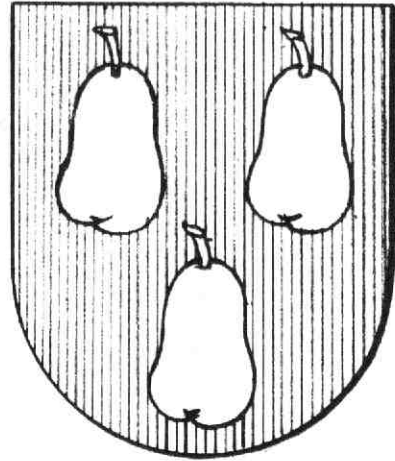
Ten aanzien van het wapen *Wyborg(h)*, treffen wij in 1664 een *Wilhelm (Willem) Wyborch (Wyborg(h))* als schepen en in 1686 als burgemeester te Wijk bij Duurstede aan. Hij was tevens dijkmeester. Hij voert 3 peren met stelen naar boven.⁴⁾ Helmteken: een dito peer tussen een vlucht. *Antony Wyborch*, chef van de stadsspeellieden van Utrecht, ontving in 1601 van de graaf van Culemborg 300 gld. voor muziek op de bruiloft van de graaf. Voornoemde burgemeester van Wijk, *Wilhelm Wyborg* was gehuwd met *Clara Molemans* die te Culemborg in 1695 als zijn weduwe testeerde.⁵⁾

In een m.s. wapenboek van grafzerken en grafborden te Utrecht (in particulier bezit) komt een bord voor, destijds hangende in de Dom, voorstellende een alliantiewapen *Wyborch & Boon*, waarbij de wapenfiguren van het wapen *Wyborch* geen peren doch appels vertonen! - Het *Armorial Général* van Rietstap geeft als wapen: in groen 3 zilveren lindebladeren! Denkelijk heeft men hier de ronde appelvorm, op een onduidelijke afbeelding, voor lindebladeren aangezien. *Gerardus Wyborgh*, in 1654 leerling van het gymnasium te Tiel, komt met zijn wapen voor in een album amicorum van Joh. van Aelhuysen⁶⁾ beschreven als zijnde: 3 rode meerbladeren op goud! Ook hier weer de min of meer ronde vorm, die op een onduidelijke afbeelding aan meerbladeren doen denken. Om gelijke reden voert *Diederik Cornelis Wyborgh*, in 1713 regent van de St. Joriskerk te Amersfoort weer 3 peren,⁷⁾ evenals genoemde *Dirck Wyborgh* op de gildebeker. Dezelfde voert in 1681 als schepen van Wijk bij Duurstede 3 pruimen,⁸⁾ waar men op dat moment de wapenfiguren voor aanzag! *Willem Wyborgh*, in 1658 schepen van Wijk, voert 3 appels⁹⁾; *Egbert Wyborgh*, in 1759 secretaris van Amersfoort¹⁰⁾, 3 eikels. *Cuyniera Wyborgh*, gehuwd met *Matthijs van 't Sant* in 1737 te Hedel, testeert in 1748 als diens weduwe en zegelt wederom met 3 lindebladeren! De baronnen *Sweerts de Landas Wyborgh* voeren (onofficieel) als *Wyborgh-kwartier*: 3 hulstbladeren.

De appels van Wyborg(h)

In het Museum Flehite te Amersfoort bevindt zich een prachtige gave, gebeeldhouwde zerk met het *Wyborch*-wapen: **onmiskenbaar 3 appels**. Hier ligt de oplossing van het probleem. *Wyborg(h)*, is evenals *Groeninckx*, *Bes*, *Appel*, *Peer*, *Cool*, enz. een vruchten- of groentenaam, aangezien „*Wyborg*“ de naam is van een oude appelvariëteit, -soort of -ras, aldus voorkomende op een stuk in het archief van de graven van Culemborg anno

1657 met een lijst van namen van een 16-tal appelsoorten. Hierbij wordt een appelsoort of variëteit genoemd: „*Wijburg*“!! Een en ander volgens welwillende mededeling van dr. A. R. Kleyn te Zeist.

Ouderman *Dirck Willem Wijborg (Wyborgh)* 1678

Inderdaad, niet alleen de genealogie doch niet minder de heraldiek is een terrein van ongekende mogelijkheden en verrassingen. Wie had achter de *Wijkse peren Wijborg* een appel „*wijburg*“ gezocht? Het is dan ook daarom dat we de heer Kleyn bijzonder erkentelijk zijn voor zijn mededeling als unieke vondst. De wapenfiguren in het wapen *Wyborgh* (verschillende spelwijze) te Wijk bij Duurstede zijn dus géén (wijn)peren doch oorspronkelijk appels.

Eén bedenking dient echter overwogen. De mogelijkheid bestaat, dat de „*wijburg*-appel“ zijn naam heeft ontleend aan de kweker of teler, zoals dat o.a. ook met de „*notaris*-appel“ het geval is, destijds geteeld door notaris *Wilbrink* te Lunteren. De „*wijburg*-appel“ kan de naam van een fruitteler dragen, doch het is evengoed mogelijk, dat reeds lang vóór een mogelijke fruitteler *Wybo(u)rg* het familiewapen óf met appels óf met peren beladen was. De appel werd dan genoemd naar het goed of de kwekerij van herkomst.

Aldus hebben we hier te doen met een naamsovereenkomst, met een „bedekt sprekend“ wapen, afgeleid van de naam van *herkomst* van een product, afkomstig van „de *Wyborgh*“, 't zij dan al of niet van een kweker van die naam. Opmerkelijk blijft, dat de familienaam oorspronkelijk uit het fruitland de Betuwe en omgeving afkomstig is . . . !

Noten:

- 1) *Collectie Booth, Rijksarchief Utrecht.*
- 2) *Vgl. het Armorial Général van Rietstap.*
- 3) *Civ. proc. Hof van Gelre.*
- 4) *Zie de volmachten Gld. Leenkamer.*
- 5) *Protocol notaris Hammius.*

- 6) *De Nederl. Leeuw, jrg. 1911, kol. 119.*
- 7) *Geneal. en Herald. Gedenkwaardigheden in en uit de kerken van de prov. Utrecht pag. 32, 33.*
- 8) *Kap. ten Dom, Rijksarchief Utrecht.*
- 9) *Charters varia, collectie de Stuers, Rijksarchief Utrecht.*
- 10) *Crim. prot., Hof van Gelre.*

UTRECHTS ONBESTORVEN VERLEDEN

(IX)

Een huis in de rij. Een onopvallende middenstandswoning in een van de oude straten van Utrecht's binnenstad. In dat huis is het voortgaan van de tijd hoorbaar door het slagwerk van de Domtoren en zichtbaar zijn er de resultaten van honderd jaar uit de belevingswereld van de vrouwen van toen en nu. In het een eeuw geleden eenmaal per week verschijnende „Volksblad” schreef de uitgever-redakteur Jhr. Jerenimo de Bosch Kemper (jurist, econoom, historicus en hoogleraar te Amsterdam): „De beste diensten die de hogere standen aan de lagere kunnen bewijzen is het openen van wegen tot meer algemene ontwikkeling in verschillende richting. Daartoe is nodig vermeerdering van kennis en kunde, maar vooral opwekking van zedelijke wilskracht”.

De dochter van de hiervoor genoemde hoogleraar Freule Jeltje de Bosch Kemper leefde zo bewust mee met de ideeën van haar vader, dat zij zich in 1870 mengde in de toen opgewonden strijd voor vrouwen-emancipatie.

In het ook in die tijd verschijnende speciale vrouwenblad „Onze Roeping” van Betsy Perk werd eveneens gewezen op de belangrijkheid voor jonge vrouwen om een vak te leren.

Kortom het waren de jaren waarin de neiging tot uitbreiding van het vrouwelijk arbeidsveld zich begon te ontplooiën en er ontstonden organisaties die daarbij de helpende hand wilden bieden. De Algemene Nederlandse Vrouwenvereniging „Arbeid Adelt” onder leiding van Betsy Perk begon haar werk op 17 oktober 1871 en een half jaartje later „Tesselschade” (8 april 1872) met als presidente freule Jeltje.

Een misverstand tussen bestuur en leidster was voor Betsy Perk aanleiding in 1872 af te treden in tegenstelling met freule Jeltje die tot in hoge ouderdom (in 1916 overleden op bijna 80-jarige leeftijd) in velerlei opzichten de ziel van haar organisatie bleef.

De verenigingen (op 1 januari 1953 gefusioneerd) bewogen zich eerst op het gebied van „nuttige en fraaie handwerken”, naderhand uitgebreid met „kunstnaaldwerk” gemaakt door vrouwen uit de beschaafde stand die genoodzaakt waren geheel of ten dele in eigen onderhoud te voorzien. Deze handwerken, vervaardigd met door de verenigingen gratis verstrekte materialen, werden dan verkocht. Uit de opbrengsten daarvan en uit de leden-contributie werd en wordt naast materiële ook morele steun verleend aan minder bevoorrechte vrouwen waar voor hun welzijn een handreiking noodzakelijk is.

De thans meer dan een eeuw oude Algemene Nederlandse Vrouwenvereniging „Tesselschade-Arbeid Adelt” in Amsterdam begonnen, breidde zich over het gehele land uit (in 1971 meer dan 10.000 leden). In grote steden zijn winkels, in kleinere plaatsen verkoopadressen voor afzet van de met naald en draad gemaakte luxe- en gebruiksartikelen. Zo'n „T.A.A.-verkoopplaats” is ook in onze stad te vinden. Al bijna zeventig jaar wordt naaldkunst-handwerk verkocht of op speciale bestelling vervaardigd in de winkel aan de Keistraat no. 1; een straat waarin de haast van ons hedendaagse leven nauwelijks merkbaar is.

F. van Schaverbeke